

Obehöriga lärare får inte alltid det stöd som de behöver

Många lärare som undervisar i svenska som andraspråk på högstadiet är inte behöriga för att undervisa i ämnet. Granskningen visar att de på många skolor inte får det stöd som de behöver för att kunna undervisa med god kvalitet i ämnet. Det är till exempel ovanligt att de får kompetensutveckling kring andraspråksinläring. Detta trots att granskningen i flera fall visat att undervisningens kvalitet visar ett sådant behov.

Den kompetensutveckling med viss anknytning till ämnet som förekommer är ofta riktad till hela eller delar av kollegiet inom ramen för Skolverkets satsningar inom språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt, specialpedagogik och läsning (Läsläsfestet). Flera granskade skolor har genomfört någon eller några av dessa utbildningar. Lärare som saknar legitimation och behörighet erbjuds dock inte alltid att delta i dessa fortbildningsinsatser. På en skola har en lärare som saknar legitimation och behörighet inte erbjudits att delta i den pågående utbildningen i språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt, trots att läraren ansvarar för undervisningen i förberedelseklassen.³⁰

Granskningen visar vidare att rektor på flera skolor inte tar ansvar för att obehöriga lärare ska få ett *organiserat* stöd, till exempel i form av handledning av behörig kollega. Det är upp till varje lärare själv att ta reda på om de gör rätt, säger en lärare. På ett par skolor uppger lärarna att det istället är befintligt läromedel som blir stödet när de planerar undervisningen.

På flera skolor tar rektor hänsyn till elevernas behov när undervisningsgrupperna organiseras

En viktig del i att ge organisatoriska förutsättningar handlar om rektors arbete med att organisera undervisningsgrupper utifrån elevernas behov. Att organisera utifrån elevernas behov innebär att det finns en flexibilitet i organisationen, inte minst för att kunna möta förändringar i elevunderlaget och att hänsyn behöver tas till elevernas förutsättningar och språkliga nivå. På denna punkt kan vi se att det är flera rektorer som skapar denna typ av förutsättning för undervisningen. Det är ofta denna aspekt som bidragit till att några skolor bedömts uppfylla kvalitetskriterierna i delar.

På de skolor där vi bedömt att rektor tagit hänsyn till elevernas behov vid organisering av undervisningsgrupperna förekommer oftast undervisning såväl i samlad klass som i separata grupper. På vissa skolor tas hänsyn till behov hos nyanlända, som är nybörjare i språket, genom att dessa inledningsvis ges undervisning i förberedelseklass, innan de placeras i annan separat grupp eller i samlad klass beroende på elevernas olika förutsättningar. På en skola med separata undervisningsgrupper läser ett antal elever istället i samlad klass eftersom lärarna anser att det bättre gynnar just dessa elevers språkutveckling.

³⁰ En nyanländ elev som inte har tillräckliga kunskaper i svenska för att kunna ta del av undervisningen i ordinarie undervisningsgrupp kan delvis få undervisning i en annan undervisningsgrupp än den som eleven normalt hör till under högst två år. Syftet med förberedelseklassen är att ge nyanlända elever de kunskaper som behövs för att så snart som möjligt kunna ta del av undervisningen i den ordinarie undervisningsgruppen på heltid. Se även begreppsförklaringen i bilaga 1.

Några skolor har också organiserat med syfte att använda lärarnas behörighet och kompetens på bästa sätt. En rektor har till exempel valt att använda båda sina behöriga lärare i förberedelseklassen av den anledningen. På en skola med få elever som läser ämnet, har rektorn valt att organisera undervisningen i årskursvisa separata grupper för att säkerställa att alla elever får undervisning av den behöriga läraren. Ett par skolor har istället valt att tillämpa ett så kallat tvålärarsystem där undervisningen bedrivs i samlad klass. Det innebär att två lärare, varav en med behörighet att undervisa i svenska som andraspråk, undervisar i klassen. Ett av skälen till att ett par skolor valt att organisera på detta sätt är att det skapar en flexibilitet i verksamheten som möjliggör att elevernas behov bättre kan tillgodoses. En rektor säger att det gör det möjligt att *både* bedriva undervisningen i samlad klass när det anses gynna eleverna, *och* att dela upp klassen så att eleverna får arbeta med det som är specifikt för andraspråksinläringen när det finns behov. Enligt lärarna skapar systemet också förutsättningar för att kunna utmana de elever som kommit långt. För att ytterligare kunna anpassa verksamheten efter elevernas behov har båda skolorna förberedelseklass för elever som är nybörjare i svenska språket.

Det finns även goda exempel kring uppföljning och stöd till lärare

Flera skolor har rektorer som har ett tydligt fokus på att följa upp och utveckla ämnet. En rektor följer upp såväl betyg som resultat på nationella prov för att få en bild av måluppfyllelsen. Rektorn jämför också dessa för att kvalitetssäkra betygen. Resultaten analyseras också utifrån ett könsperspektiv. Rektorn genomför lektionsobservationer för att utifrån dessa kunna diskutera undervisningen med såväl lärare som elever. En representant för skolledningen deltar också på samtliga ämneslagsmöten med fokus på att utveckla undervisningen.

Det finns även rektorer som på olika sätt organiserar för att lärarna ska få det stöd de behöver. På en skola får den obehöriga läraren handledning av behöriga kollegor, bland annat genom samplanering av undervisningen. Alla lärare som undervisar i ämnet har också fått riktad kompetensutveckling, bland annat i form av en kurs om nyanlända elevers lärande. Lärarna har också tillsammans gått igenom och diskuterat Skolverkets bedömningsmaterial Bygga svenska. På skolan finns dessutom en förstelärare i svenska som andraspråk som ansvarar för kompetensutvecklingen. På en annan skola får en nyanställd obehörig lärare arbeta tillsammans med den tidigare läraren under en introduktionsmånad. Flera skolor har också ämneslag som träffas regelbundet där lärarna fortlöpande diskuterar didaktiska frågor som rör ämnet och även sambedömer elevprestationer.

Låg kvalitet i behovsbedömningar i mer än en tredjedel av skolorna

Det är rektorn som ska besluta att en elev som tillhör målgruppen och som är i behov av det, ska ges undervisning i svenska som andraspråk.³¹ Bedömningen av elevens behov av ämnet ska utgå från vad som bäst gagnar elevens språk- och kunskapsutveckling. Det är således enbart dessa skäl som ska ligga till grund för beslut-

³¹ Rektorn kan dock delegera sitt beslutsfattande, se 2 kap. 10§ skollagen.

Besluten utgår ibland från andra faktorer än elevens språkutveckling

Granskningen indikerar att det på vissa av de skolor som gör bedömningar med låg kvalitet eller kvalitet i delar finns en omedvetenhet om att ämnet är behovsprövat och vad det innebär. Detta får konsekvenser för vilka skäl som ligger till grund för besluten om att elever ska läsa svenska som andraspråk.

På ett par skolor har vi exempelvis kunnat se att skolorna gör schablonmässiga bedömningar utifrån elevernas bakgrund istället för bedöma om varje enskild elev har behov av ämnet för sin språkutveckling. I dessa skolor är utgångspunkten att om en elev tillhör någon av de tre målgrupperna som listas i förordningen³² så ska eleven automatiskt läsa ämnet – oavsett elevens behov av ämnet. Lärarna på en av dessa skolor förklarar att de ser det som att ämnet är kopplat till elevens bakgrund; det vill säga elever som har ett annat modersmål ska läsa svenska som andraspråk. I dessa fall görs alltså inte någon bedömning av elevens språkutveckling.

På några andra skolor kopplas istället behovet till vad som gynnar eleverna vid betygssättningen snarare än vad som gynnar deras språk- och kunskapsutveckling. Lärare och rektorer kan här uppge att elever har rätt att läsa ämnet eftersom de då har möjlighet att få ett högre betyg. Uppfattningen att det är lättare att få högre betyg i svenska som andraspråk än i ämnet svenska framkommer på flera skolor. En rektor uppger att när de diskuterar vilket ämne en elev ska läsa oftast landar i att eleven ska fortsätta läsa svenska som andraspråk med hänsyn till betygssättningen.

På enstaka skolor förekommer det även att elevers och vårdnadshavares önskemål styr eller påverkar beslutet och att elevens behov av ämnet för sin språkutveckling får stå tillbaka. På en skola beskriver rektorn att de har elever som skulle gynnas av att läsa ämnet men inte gör det på grund av att vårdnadshavarna inte vill det. En annan rektor uppger att skolan istället får arbeta med anpassningar och stöd inom ramen för ämnet svenska för de elever vars vårdnadshavare motsätter sig att deras barn ska läsa svenska som andraspråk. Av intervjuer med rektorer och lärare framgår att anledningen till att vårdnadshavare inte vill att deras barn ska läsa ämnet kan vara att det anses var sämre än ämnet svenska.

En gång svenska som andraspråk; alltid svenska som andraspråk – bedömningar görs inte om

Granskningen visar att när en bedömning väl gjorts av vilket ämne en elev ska läsa – svenska eller svenska som andraspråk – så kvarstår den bedömningen som regel under hela grundskoletiden. Exempelvis säger en rektor att skolan gör bedömningar i årskurserna 1–3 och att dessa beslut kommer att följa eleverna genom årskurserna. En annan rektor säger att eleverna oftast har läst ämnet från årskurs 1 när de börjar i årskurs 7.

På huvuddelen av de granskade skolorna får eleverna på samma sätt fortsätta med det ämne som de läst i årskurs 6 utan att skolan gör någon ny bedömning. Rektorn på en skola berättar att ingen ny kartläggning eller bedömning görs när eleverna i målgruppen kommer till årskurs 7. Om eleven har läst svenska som andraspråk tidigare så fattar rektorn automatiskt beslut om att eleven ska fortsätta läsa ämnet.

³² Se 5 kap. 14 § skolförordningen.

Rektorn förklarar att det sedan är upp till varje lärare att bedöma vilket ämne eleven ska läsa. Det är dock generellt sett mycket ovanligt att lärare signalerar att behovet av att läsa ämnet inte längre kvarstår. Lärarna på flera skolor säger till exempel att de aldrig har uppmärksammat rektorn på att en elev bör läsa svenska i stället för svenska som andraspråk. Om det sker är det istället oftast på initiativ från elever eller vårdnadshavare.

Vissa skolor erbjuder inte svenska som andraspråk

Genom åren har skolinspektioner visat att det finns skolor som av olika anledningar inte erbjuder undervisning i svenska som andraspråk. Vi valde därför att granska ett par skolor som har en stor andel elever med utländsk bakgrund men där få eller inte någon läser ämnet. Granskningen visar att arbetet med att bedöma elevernas behov av ämnet behöver utvecklas på dessa skolor. Det vill säga även på de två skolor där undervisningen i svenska som andraspråk inte alls ges.

En av anledningarna till att en skola inte erbjuder undervisning i ämnet kan vara att behovet av att läsa svenska som andraspråk sammanblandas med behovet av särskilt stöd. På en skola uppger rektorn att de fick information om att elever som började på skolan i årskurs 7 hade läst ämnet i årskurs 6 på den tidigare skolan. Det bestämdes dock när de började på skolan att de skulle läsa ämnet svenska, och att varje lärare sedan skulle signalera via rutinen för särskilt stöd om eleverna behövde stöd. Det finns dock en osäkerhet på skolan om hur och när bedömningen ska göras, eftersom skolan saknar behöriga lärare i ämnet. Skolan använder inte heller några etablerade metoder eller tester vid bedömningen. Sammantaget innebär det att nödvändiga förutsättningar för att göra en bedömning av god kvalitet saknas.

Bristfällig kunskap om att en behovsbedömning ska göras, tillsammans med bristfällig överföring av information vid elevers övergång till årskurs 7, kan också vara en anledning till att elever inte erbjuds svenska som andraspråk. På en skola gjordes inga överlämningar från tidigare skolor. Skolan kände därför inte till vilka av de nya eleverna i årskurs 7 som hade läst ämnet i årskurs 6. Då skolan saknade rutiner för behovsbedömningen, började alla elever läsa ämnet svenska. Även denna skola saknade behöriga lärare i ämnet vid tiden för bedömningarna och använde sig följaktligen inte heller av några etablerade metoder för att bedöma behovet.

Avsaknad av rutiner riskerar likvärdigheten

Granskningen visar att det på många skolor som bedömts ha kvalitet i delar eller låg uträkning, också kan saknas rutiner och praxis för att bedöma behovet. Det är vanligt att lärarna i dessa fall istället förväntas signalera om eleverna inte läser "rätt ämne". Att bedöma vilka elever som behöver läsa ämnet – eller inte – förutsätter emellertid att läraren både är medveten om att bedömningen ska göras och att läraren har den kompetens som krävs för detta. Mot bakgrund av att fler än hälften av lärarna som undervisar i ämnet inte är behöriga är risken stor att läraren inte identifierar elever som skulle gynnas av att läsa svenska som andraspråk eftersom de kan sakna viktigt kunskap och erfarenhet för detta.

Att det saknas rutiner för bedömning leder ibland dessutom till att det uppdagas sent att en elev behöver läsa ämnet. På en skola har lärare så sent som i samband med betygssättning i årskurs 9 upptäckt och signalerat till rektorn att elever bör

läsa svenska som andraspråk istället för svenska. Det innebär att dessa elever sedan årskurs 7 inte har läst det ämne som nu bedöms bäst skulle ha gynnat deras språkutveckling.

Enligt författningarna ska rektorn fatta beslut om vilka elever som behöver undervisning i svenska som andraspråk. Granskningen visar att rektorn dessutom behöver ta ansvar för när, hur och av vem bedömningen görs.

Skolor reflekterar inte alltid över den ojämna könsfördelningen i besluten

Nationell statistik visar att det är fler pojkar än flickor som läser svenska som andraspråk. Till exempel var det läsåret 2018/19 nästan 30 procent fler pojkar som läste ämnet i årskurs 9 – 8 848 pojkar jämfört med 6 848 flickor.³³ I årskurs 7–9 var det läsåret 2018/19 drygt 22 procent fler pojkar som läste ämnet.³⁴ Det blir också tydligt i vår granskning; vid nästan alla av de granskade skolorna är det fler pojkar än flickor som undervisas i svenska som andraspråk. Granskningen visar att det är ovanligt att man på skolorna har reflekterat kring orsakerna till att fler pojkar läser ämnet. Vid intervjuer kan lärare och rektorer ibland uppge att det troligtvis beror på att det är fler pojkar än flickor som tillhör målgruppen, och särskilt att pojkar är överrepresenterade bland nyanlända elever. En rektor är dock av den uppfattningen att det numera egentligen inte finns någon anledning till att det är fler pojkar än flickor som läser ämnet. Tidigare kan det enligt rektorn ha berott på att huvuddelen av de ensamkommande barnen var pojkar. Det är dock få skolor som reflekterat kring den ojämna könsbalansen och om den kan bero på att det exempelvis kan finnas problem i arbetet med behovsbedömningen som riskerar att påverka flickor och pojkar olika. Sett i ljuset av att flera av de granskade skolorna också har bedömts göra bedömningar med kvalitet i låg utsträckning eller enbart i delar är det inte heller inte otänkbart att så kan vara fallet.

Skolor som har hög kvalitet i sina bedömningar

Som tidigare nämnts bedöms 8 av 30 granskade skolor göra en behovsbedömning av god kvalitet. På en av dessa skolor finns till exempel en tydlig rutin för arbetet. Enligt den görs en kartläggning av elevernas språkutveckling genom en så kallad performansanalys³⁵ när eleverna börjar på skolan. Det är behöriga lärare i ämnet som genomför kartläggningen. Det är också tydligt genom delegation vem i skolläringen som fattar beslut om att en elev ska läsa ämnet. Enligt rutinen görs ombedömningar varje år för att se om behovet av att läsa svenska som andraspråk kvarstår. Skolan använder sig också av Skolverkets bedömningsmaterial Bygga svenska för att kontinuerligt bedöma elevernas utveckling i svenska.

³³ Se Skolverkets statistik: <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik/sok-statistik-om-forskola-skola-och-vuxenutbildning?sok=SokA>

³⁴ Uppgift från Skolverkets statistikavdelning.

³⁵ En performansanalys innebär att andraspråkselevers språkbehärskning bedöms utifrån en allsidig bedömning av deras fria produktion i alla ämnen. Se: <https://www.andrasprak.su.se/om-oss/vanliga-fr%C3%A5gor/grundskola/vad-finns-det-f%C3%B6r-tester-i-svenska-som-andraspr%C3%A5k-1.82189>

Elevintervjuerna genomfördes i grupper efter vilken organisering som fanns på skolan. Även här eftersträvades en så stor bredd som möjligt, till exempel efterfrågades elever från förberedelseklasser, separat och integrerad undervisning. Skolan avgjorde själva om det fanns behov av tolk för vissa elever och om så var fallet upphandlades denna tjänst av Skolinspektionen. Vid intervjuer där tolk användes deltog tolken oftast på telefon. Vid ett fåtal tillfällen användes skolans egen personal som tolkar då det uppkom situationer och språkförbistringar som inte hade uppmärksamats i förväg. Rektorn ombads att göra ett slumpvist urval av elever till gruppintervjuerna och säkerställa att elevernas vårdnadshavare gav sitt godkännande till intervjuens genomförande. Vid respektive intervju informerades också eleverna om att deltagandet var frivilligt. Ett informationsbrev till elever och vårdnadshavare togs fram på arabiska, dari, engelska, portugisiska, thai, tigrinja, somaliska och svenska för att informera om granskningen innan inspektörerna besökte skolan.

Vid besöket eftersträvades att intervju de lärare vars lektioner hade observerats. Intervjuer med lärare genomfördes i grupp vid de skolor där mer än en lärare undervisade i ämnet.

Analys och bedömning

Intervjuer och dokumentation har analyserats för varje skola och resulterat i ett beslut per skola. Bedömningarna är baserade på det bedömningsstöd som tagits fram för granskningen. Bedömningarna har gjorts med hjälp av en tregradig skala. Empiriskt material från intervjuer, observationer och dokument har också analyserats av projektledningen och utgjort underlag för denna rapport.

Generaliserbarhet

Antalet skolor gör det inte möjligt, och det har heller inte varit vår tanke, att jämföra och dra generella slutsatser utifrån typ av skola, till exempel om den är kommunal eller fristående eller om den har många eller få elever. Däremot kan granskningen illustrera och beskriva variationer.

De resultat som beskrivs och problematiseras i den avslutande diskussionen utgår från den riskbild som lyfts fram inom området samt de förändringar som sker i skolor och det omgivande samhället. Detta indikerar att mönster och andra viktiga faktorer kan vara användbara även för andra skolor och huvudmän än de som granskats.

Bilaga 4 Exempel på framgångsfaktorer för undervisning i svenska som andraspråk

Det finns identifierade framgångsfaktorer för språk- och kunskapsutvecklande undervisning. Forskning och beprövad erfarenhet inom området visar att undervisningen bör utgå från elevernas tidigare erfarenheter och kunskaper. Den bör också vara strukturerad och kännetecknas av meningsfullhet, höga förväntningar, tanke- mässigt utmanande arbetsuppgifter samt ett tillåtande klimat. Undervisningen bör erbjuda eleverna rik stöttning utifrån deras förutsättningar och behov så att nivån på undervisningen kan vara hög. Eleverna kan exempelvis få verktyg och underlag för att förarbeta det material som ska bearbetas på lektionen.⁶⁵

Flera forskare lyfter fram betydelsen av att se elevernas flerspråkighet som en resurs i undervisningen. Exempelvis kan eleverna i mindre grupper eller i par på valfritt språk samtala, diskutera och reflektera kring ämnesinnehållet eller arbeta individuellt med att bearbeta ämnesinnehållet på sitt respektive modersmål. En elevs olika språk är inte isolerade från varandra utan kompletterar och berikar varandra.⁶⁶

Undervisningen behöver också ha ett stort fokus på ordinlärning. Exempelvis behöver läraren arbeta på ett genomtänkt sätt med såväl spontan som planerad ordundervisning för att eleverna ska lära sig centrala ord samt undervisa i strategier för att förstå nya ord. Eleverna behöver vidare ges stort talutrymme samt många och varierande möjligheter till interaktion både i helklass och i mindre grupper. Eleverna bör också ges möjlighet att utveckla språk- och ämneskunskaper parallellt.⁶⁷

Andra forskare lyfter fram vikten av att eleverna ges möjlighet att utveckla och skilja mellan vardagsspråk och skolspråk.⁶⁸ Skolspråket är det språk som behövs för att kunna läsa, förstå och tillägna sig kunskaper ur läromedel; ett språk som ofta utmärks av hög abstraktionsnivå liksom av en hög kognitiv nivå.⁶⁹ Förvärvandet av ett skolspråk är avgörande för andraspråkselevens skolframgång i samtliga skolans ämnen.⁷⁰ Exempelvis kan eleverna få träna på att gå från vardagsspråk till skolspråk i undervisningen eller diskutera när språket behöver anpassas på det ena eller andra sättet.

⁶⁵ Kaya. Att undervisa nyanlända. Metoder, reflektioner & erfarenheter.

⁶⁶ Se exempelvis Sundgren. Flerspråkighet – föreställningar och attityder sid 49-72; Cummins. Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society.

⁶⁷ Kaya. Att undervisa nyanlända. Metoder, reflektioner & erfarenheter.

⁶⁸ Axelsson & Magnusson. Forskning om flerspråkighet och kunskapsutveckling under skolåren.

⁶⁹ Otterup. Nyanlända elevers språkutveckling.

⁷⁰ Cummins. Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society.

Bilaga 5 Referensgrupp

För framtagande av direktiv

Monica Axelsson – Professor Institutionen för språkdidaktik, Stockholms Universitet

Hülya Basaran – projektledare Nationellt centrum för svenska som andraspråk, Stockholms Universitet.

Ingrid Essegård – Undervisningsråd Skolverket

Anna Kaya – samverkansstrateg Nationellt centrum för svenska som andraspråk, Stockholms Universitet

För övergripande rapport

Ingrid Essegård – Undervisningsråd Skolverket

Anna Kaya – samverkansstrateg Nationellt centrum för svenska som andraspråk, Stockholms Universitet